

ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ

ANNA ΛΥΔΑΚΗ

Ίσκιοι κι αλαφροΐσκιωτοι
ΛΑΪΚΟΣ ΛΟΓΟΣ ΚΑΙ
ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΕΣ ΣΗΜΑΣΙΕΣ

Ελληνικά
γράμματα

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Η ΜΕΘΟΔΟΣ

1. Η ανάλυση περιεχομένου και οι ερμηνευτικές προσεγγίσεις του λόγου

Είναι γενικά γνωστό ότι η Σχολή του Σικάγου και οι ανθρωπολόγοι (Boas, M. Mead, Benedict, Bateson, Evans-Prichard, Radcliffe-Brown, Malinowski κ.ά.) εισήγαγαν στην έρευνα τον πλουραλισμό, τη χρήση πολλαπλών μεθόδων και τεχνικών στην προσέγγιση των κοινωνικών φαινομένων: συμμετοχική παρατήρηση, αφηγήσεις ζωής, ποιοτική και ποσοτική ανάλυση των δεδομένων, ερωτηματολόγια και συνεντεύξεις, ανάλυση γραπτών κειμένων χρησιμοποιούνται ως σημαντικές μέθοδοι και τεχνικές για τη διεξαγωγή μιας έρευνας. Ακόμη ο καθημερινός, προφορικός λόγος των ανθρώπων θεωρείται αξιόπιστη πηγή άντλησης στοιχείων για την κοινωνική ζωή, παράλληλα πάντα με τη στατιστική ανάλυση και τις μεταρτήσεις των μεταβλητών που προκύπτουν από τα ερωτηματολόγια. Ο ερευνητής δεν περιορίζεται πλέον από μια συγκεκριμένη μέθοδο με την οποία προσεγγίζει, αναλύει και ερμηνεύει τα κοινωνικά φαινόμενα, αλλά επιχειρεί να τα αναπαραστήσει χρησιμοποιώντας ποικίλες τεχνικές: ο κοινωνικός επιστήμονας γίνεται, όπως αναφέρει ο N.K. Denzin,¹ ένα είδος πολυτεχνίτη (*bicoleur*) που ασχολεί-

1. N.K. Denzin και Y.S. Lincoln, «Introduction. Entering the Field

ται με παντός είδους μικροκατασκευές προκειμένου να δώσει μια ολοκληρωμένη εικόνα της κοινωνικής πραγματικότητας.

Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο παράτηρείται μια επιστροφή στο θετικιστικό μοντέλο έρευνας και στις στατιστικές αναλύσεις, μέχρι τουλάχιστον τη δεκαετία του '60. Στο μέσον όμως της δεκαετίας του '70 το ενδιαφέρον των κοινωνικών επιστημών προσανατολίζεται στη διερεύνηση της καθημερινής ζωής των ανθρώπων, στις μεταξύ τους αλληλεπιδράσεις και σχέσεις, στον βιωματικό κόσμο, στις πρακτικές γνώσεις των ατόμων, στα νοήματα και τη δράση τους. Η κοινωνιολογία όλο και συχνότερα παρουσιάζεται ως μικρο-κοινωνιολογία που αναζητεί και εξετάζει περισσότερο τις ρίζες της εμπειρίας, τις κοινωνικές αναπαραστάσεις που συγκροτούν τον κόσμο των υποκειμένων και λιγότερο τις «αντικειμενικές» κοινωνικές δομές και τις αθέστες σχέσεις που αυτές δημιουργούν.² Την ίδια εποχή αναπτύσσεται η βιογραφική μέθοδος και διαδίδεται ευρύτερα το ρεαλισμός της προφορικής ιστορίας και της μελέτης της «συλλογικής μνήμης» ως μέλημα ενός ευρύτερου αναγνωστικού κοινού, το οποίο δεν ενδιαφέρεται πλέον αποκλειστικά για τη ζωή και τη δράση διάσημων προσωπικοτήτων, αλλά στρέφει το ενδιαφέρον του και στη ζωή των μικρών ανθρώπων και των αγνώστων, σημειώνει ο Ν. Χρηστάκης.³ Έτσι, συνεχίζει ο ίδιος, συλλέγονται

of Qualitative Research», στο: Ν.Κ. Denzin και Υ. S. Lincoln (επιμ.), *The Landscape of Qualitative Research. Theories and Issues*, USA: Sage 1998, σσ. 1-34. Βλ. και Α. L. Strauss, *Qualitative Analysis for Social Scientists*, USA: Cambridge University Press 1994, σσ. 2-5.

2. Βλ. Cl. Geertz, «Thick Description Toward an Interpretive Theory of Culture» και «The Impact of the Concept of Culture on the Concept of Man», στο: Cl. Geertz, *The Interpretation of Cultures. Selected Essays*, ό.π., σσ. 3-30, 33-54.

3. Ν. Χρηστάκης, *Μουσικές ταυτότητες. Αφηγήσεις ζωής μουσικών και συγκροτημάτων της ελληνικής ανεξάρτητης σκηνής rock*, ό.π., σσ. 86-88. Βλ. και Κ. Plummer, *Τεκμήρια ζωής. Εισαγωγή στα προβλήματα*

νται και διατηρούνται υπολείμματα ενός παρελθόντος που απειλείται με εξαφάνιση, ανάγκη που συμβαδίζει με τη ρήξη στην παραδοσιακή μετάδοση της γνώσης από γενιά σε γενιά και που προκαλεί στους νεότερους ένα είδος νοσταλγίας και περιέργειας για το παρελθόν.

Υπολείμματα που προσφέρονται για αυτού του τύπου τις μελέτες είναι έγγραφα δημόσια ή ιδιωτικά (ημερολόγια, γραμμάρια, συμβόλαια, κείμενα εφημερίδων, δημοτολόγια, αρχεία κ.λπ.) τα οποία ελκύουν τους ερευνητές για την προσέγγιση της κοινωνικής πραγματικότητας. Η ανάλυση περιεχομένου (content analysis), δηλαδή η μέθοδος που αποβλέπει στη συστηματική διερεύνηση ενός κειμένου ή λόγου προφορικού, συνήθως με ποσοτικοποίηση και στατιστική ανάλυση, εφαρμόζεται αρχικά κατά τη δεκαετία του '20 και του '30, κυρίως σε κείμενα εφημερίδων. Όπως τονίζει η Ν. Κυριαζή,⁴ η ανάλυση περιεχομένου μετατρέπεται δευτερογενές υλικό ποιοτικής φύσεως σε ποσοτικά δεδομένα. Πρόκειται για μια τυποποιημένη μέθοδο που οδηγεί στη συστηματική κωδικοποίηση του γραπτού και του προφορικού λόγου και, ως εκ τούτου, αντιστοιχεί στην ποσοτικοποίηση των απαντήσεων στις ανοιχτές ερωτήσεις των ερωτηματολογίων και του περιεχομένου των μη τυποποιημένων συνεντεύξεων. Τα κωδικοποιημένα ποσοτικά στοιχεία που προκύπτουν από την ανάλυση περιεχομένου συνοψίζονται και συσχετίζονται μεταξύ τους με στατιστικές μεθόδους. Κατά τη θετικιστική αυτή προσέγγιση του κειμένου, την οποία συστηματικά προτείνει ο Β. Berelson,⁵

και τη βιβλιογραφία μιας ανθρωπιστικής μεθόδου, ό.π. Να σημειώσουμε ότι οι λαογράφοι πολύ νωρίς είχαν ενδιαφερθεί για την καθημερινή ζωή των ανθρώπων. Βλ. σχετικά Α. Λυδάκη, *Ποιοτικές μέθοδοι της κοινωνικής έρευνας*, Αθήνα: Καστανιώτης 2001, σσ. 112-124.

4. Ν. Κυριαζή, *Η κοινωνιολογική έρευνα*, ό.π., σ. 283.

5. Β. Berelson, *Content Analysis in Communication Research*, New York: Hafner Press 1952/1984, σσ. 13-25.

οι υποθέσεις διατυπώνονται με βάση μια συγκεκριμένη θεωρία, ο ερευνητής θέτει στο κείμενο ερωτήματα και οι απαντήσεις που δίδονται από αυτό θα επιβεβαιώσουν ή θα διαψεύσουν τις υποθέσεις του. Καθορίζεται η *μονάδα καταγραφής* (λέξη, πρόταση, παράγραφος, θέμα, ολόκληρο το κείμενο), ποσοτικοποιούνται και αναλύονται στατιστικά οι «απαντήσεις» που δίδει το κείμενο και η επιβεβαίωση ή η απόρριψη της θεωρίας από την οποία εκκίνησε ο ερευνητής αποτελεί την κατάληξη της ερευνητικής διαδικασίας. Η μέθοδος αυτή της ποσοτικοποίησης ποιοτικών δεδομένων, η οποία πολλές φορές είναι απαραίτητη και ιδιαίτερα χρήσιμη, ίσως υπερεκτιμάται και, όπως σημειώνεται, είναι μάλλον υπερβολικό να λέγεται «ανάλυση». ⁶ Παράγματι, βασισμένη στην καταμέτρηση και τη στατιστική ανάλυση μερών του κειμένου, η εξήγηση των φαινομένων με τους ίδιους τους δικούς τους όρους και τα δικά τους εμφανή χαρακτηριστικά τείνει περισσότερο προς την ταυτολογία παρά προς την εξήγηση.

Η ερμηνεία είναι κάτι βαθύτερο και περιεκτικότερο· δεν έγκαιται στην αντικειμενική ποσοποίηση, αλλά στη φανέρωση και ενός άλλου επιπέδου επικοινωνίας και νοημάτων, που καθώς δεν μπορούν να καταμετρηθούν παραμένουν στο σκότος, αφανή και ανεξερεύνητα. Υπνοούμενα, ειρωνεία, σάτιρα, αστεία, τροπές του λόγου, φανταστικές αφηγήσεις, γλωσσολαίγνια, επιφωνήματα, φωνήματα άναρθρα που αρθρώνουν λόγο, συμβολικές λειτουργίες, στοιχεία που λανθάνουν των πρώτων αναγνώσεων απαιτούν ερμηνεία την οποία δεν μπορεί να δώσει η ποσοτικοποίηση λέξεων και φράσεων. Η λέξη «ανάλυση» σε μια έρευνα που αναζητά κυρίως τα ποιοτικά χαρακτηριστικά των δεδομένων θα πρέπει να εκλαμβάνεται ως συνώνυμη με τις λέξεις «ερμηνεία» και «κατανόηση», μας λέει ο A.L. Strauss.⁷

6. Ν. Κρισιάκη, *Η κοινωνιολογική έρευνα*, ό.π., σ. 299.

7. A.L. Strauss, *Qualitative Analysis for Social Scientists*, ό.π., σ. 4.

2. Θεωρητικές προτάσεις

Ο δομισμός,⁸ ο οποίος ως θεωρία και μέθοδος καταδεικνύει τη γλωσσική στρόφη των κοινωνικών επιστημών με βάση τις απόψεις του de Saussure, εισαγείται έναν τυπικό τρόπο προ-σέγγισης των κοινωνικών φαινομένων μέσα από τη μελέτη των λειτουργιών του λόγου. Τόσο ο δομισμός όσο και ο φορμαλισμός,⁹ που συνδέθηκε μαζί του, δέχθηκαν κριτική για τη μαθηματικοποίηση των στοιχείων των μύθων και των αφηγήσεων, την επικέντρωση του ενδιαφέροντος στα σημεία, στους κώδικες και στις λειτουργίες της φόρμας, για μια μελέτη της γλώσσας, γενικά, η οποία έτεινε να εξαλειφεί καθέτι που θα υπονόμεινε την επεξεργασία ενός ομοιογενούς γλωσσικού συστήματος.¹⁰ Πρόκειται για μια συγκριτική μέθοδο η οποία μελετά περισσότερο του ενός περιεχόμενα, αλλά οι βαθύτερες σχέσεις και το πλαίσιο, εντός του οποίου αποκτούν νόημα, παραμελούνται και το υποκείμενο γίνεται απλώς ομιλούν

8. Βλ. σχετικά Cl. Lévi-Strauss, *Structural Anthropology*, New York: Basic Books 1963· R. Jacobson, «Closing Statements», στο: T. Sebeok (επιμ.), *The Uses of Language*, Cambridge: MIT Press 1960, σσ. 330-377.

9. Για τον φορμαλισμό, βλ. A.J. Greimas, *Semantique Structurale*, Paris: PUF 1995· Β.Γ. Προπ, *Μορφολογία του παραμυθιού. Η διαμάχη με τον Κλωντ Λεβι-Στρος και άλλα κείμενα* (μετ. Α. Παρίση), Αθήνα: Καρδαμίτσας 1991· Τ. Τοτόρον, «The Notion of Literatures», στο: *New Literary History*, 5, 1973, σσ. 5-16· Τ. Τοντόροφ, «Η ποιητική γλώσσα (Πρώσι φορμαλιστές)», στο: Τ. Τοντόροφ, *Κριτική της κριτικής. Ένα μυθιστόρημα μαθητείας*, ό.π., σσ. 31-58.

10. J. Boutet, *Εισαγωγή στην κοινωνιολογία*, ό.π., σ. 72. Βλ. και την κριτική της M.L. Pratt, *Toward a Speech Act Theory of Literary Discourse*, Bloomington: Indiana University Press 1977. Μια εναλλακτική σφουκτουραλιστική προσέγγιση στον Μ. Προπστ παρουσιάζει ο G. Genette, *Narrative Discourse. An Essay in Method* (μετ. J.E. Lewin, πρόβλ. J. Culler), Ithaca, New York: Cornell University Press 1983. Οι δομές και οι κώδικες στην εργασία αυτή οργανώνονται αφηγηματικά.

Η ανάλυση του λόγου πρέπει να θεωρηθεί από μια διαφορετική σκοπιά από εκείνη της ανάλυσης περιεχομένου, παρά τα αντικείμενα και των δύο είναι πολύ κοντά το ένα στο άλλο: Η ανάλυση του λόγου βασίζεται στη διερεύνηση των καταστάσεων εκφοράς του λόγου, εξετάζει τους κανόνες και τους περιορισμούς της γλώσσας και πώς αυτοί αποσαφηνίζονται και γίνονται κατανοητοί. Αναζητά τα περιθώρια της γλώσσας και τα τιθέμενα όρια της φράσης, όλα διευθετημένα μέσα στην εγκυρότητα της σημασίας. Η γραμματική του λόγου και η ανάλυση του λόγου συλλαμβάνουν θεωρητικά τη διαδικασία μιας μεταλλαγής, ενός συστήματος σχηματοποιημένου που αφορά την περιγραφή αλλά επίσης και την κατασκευή των τύπων δια-λόγου. Το να πιστεύουμε ότι η απλή γλωσσολογική ανάλυση είναι αρκετή για τη μελέτη του λόγου αποτελεί χίμαρα: μέσα στο σύστημα της γλώσσας υπάρχει πάντα και κάτι άλλο που η γλωσσολογική ανάλυση παραβλέπει. Η γλωσσολογία οφείλει να τεθεί ως μέρος της φιλοσοφίας και της ψυχολογίας, η ιδεολογική της διάσταση να προσεγγιστεί κοινωνικο-ιστορικά και τα υποκείμενα να εκλαμβάνονται ως συν-κατασκευαστές της φόρμας της γλώσσας.¹⁴

ρουσίαση των μεθόδων ανάλυσης του λόγου, βλ. Μ. Ψύλλο, «Το μήνυμα ως αντικείμενο ερμηνείας και ανάλυσης», στο: Γ. Παπαγεωργίου, *Μέθοδοι στην κοινωνιολογική έρευνα*, Αθήνα: Τυποθήκη-Γ. Λαδωνός 1998, σσ. 73-118.

14. Βλ. R. Ghiglione, «Analyse de Contenu et Contenu d'Analyse», στο: R. Ghiglione και A. Blanchet, *Analyse de Contenu et Contenu d'Analyse*, Paris: Dunod 1991, σσ. 3-72. Βλ. και M. Pecheux (*Analyse Automatique du Discours*, Paris: Dunod 1969), ο οποίος θεωρεί τις ομιλητικές φόρμες σύνολο κανόνων που προσδιορίζουν τι πρέπει να λεχθεί από μια ειδική θέση μέσα στην κοινωνική ζωή. Οι φόρμες αλλάζουν από τον έναν στον άλλο, αλλά προσδιορίζονται από μια μήτρα νοήματος και μια ιδεολογική φόρμα που εμπεριέχει λεκτικά και μη λεκτικά μηνύματα.

αντικείμενο (*speaking object*), χρησιμής του κώδικα και των συμβόλων τα οποία επιλέγει ανάμεσα σε φωνές και νόρμες, πράγμα που καταλήγει τελικά στην αποανθρωποποίηση (*dehumanizing*).¹¹ Κριτικός απέναντι στον στρουκτουραλισμό εμφανίζεται και ο Κ. Καστοριάδης: «Οι ακραίες τάσεις του στρουκτουραλισμού απορρέουν από το ότι υποκύπτει πραγματικά στην "ουτοπία του αιώνα", που δεν είναι να κατασκευαστεί ένα σύστημα σημείων επάνω σ' ένα μόνο επίπεδο διάθρωσης (σύμφωνα με τον Lévi-Strauss, *Le Cru et le Cuit*, p. 32), αλλά σφαλώς να εξαλειφθεί το νόημα (και με μια άλλη μορφή, να εξαλειφθεί ο άνθρωπος)».¹²

Η προστασιακή ανάλυση λόγου (*l'analyse propositionnelle du discours*), που εμφανίζεται τα τελευταία τριάντα χρόνια, έχει γλωσσολογική αφετηρία και βασίζεται σε λεξικολογικές αναλύσεις, στις λειτουργίες των ρημάτων (χρόνος, φωνή, έγκλιση), στους συνδέσμους και στις προθέσεις που χρησιμοποιούνται, ενώ η ανάλυση της απόφανσης (*analyse de l'énonciation*) και η ανάλυση λόγου (*analyse du discours*) υπάγονται στην κοινωνιολογία. Οι τελευταίες δεν αρκούνται στις λεξικολογικές, συντακτικές και γραμματικές αναλύσεις, αλλά μελετούν παράλληλα με το κείμενο και τα συναισθήματα, τις στάσεις, τις σχέσεις και τους ρόλους όπως αναδύονται μέσα από τους λόγους.¹³

11. P.K. Manning και B. Cullum-Swan, «Narrative, Content, and Sémiotie Analysis», στο: N.K. Denzin και Y.S. Lincoln, *Collecting and Interpreting Qualitative Materials*, ό.π., σσ. 246-273. Οι συγγραφείς στο κείμενό τους παρουσιάζουν συνοπτικά τους διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους μελετώνται τα ντοκουμέντα από τις κοινωνικές επισημές, ανάλογα με τις τάσεις και τις θεωρίες.

12. Κ. Καστοριάδης, *Η φαντασιακή θέσμιση της κοινωνίας*, ό.π., σ. 207.

13. Βλ. σχετικό R. Ghiglione, B. Matalon και B. Bacti, *Les Dires Analytiques: L'Analyse Propositionnelle du Discours*, Paris: PUF 1985. Πα-

Ο μεταδομιμός εμφανίζεται στις εργασίες των Lacan, Kristeva, Barthes, Foucault, Bourdieu, Tourain, Ricouer, Guattari και Deleuze, Derrida και στρέφεται προς τους κανόνες, το κοινό αίσθημα, την καθημερινότητα των ανθρώπων προκειμένου να μελετήσει τις αξίες ενός πολιτισμού. Η λογοτεχνία του τέτοιου κόσμου, τα ιερά κείμενα, τα έθιμα, η μουσική, οι έγχρωμοι, οι μη Ευρωπαϊκοί συγγραφείς γίνονται αντικείμενα της σημειωτικής και μελετώνται το κείμενο δεν είναι πλέον απλώς ένα αντικείμενο ή ένα πράγμα, αλλά μια ευκαιρία για να εισέλθει ο ερευνητής σε πολλαπλούς κώδικες επικοινωνίας και σχέσεων. Τα ντοκουμέντα, που είχαν πάντα σπουδαίο ρόλο στις κοινωνικές επιστήμες, βλέπονται τώρα με άλλο μάτι. Εξετάζεται παράλληλα ο τρόπος παραγωγής του κειμένου, ενώ το περιεχόμενο και η ανάλυση της αφήγησης συνδέονται με τα προβλήματα του πλαισίου. Δίδεται μεγαλύτερη έμφαση στους κώδικες, στα παραδείγματα και στις εξηγήσεις του μηνύματος ενός κειμένου, παρά στον χαρακτηρισμό, τη βιογραφία, τον συγγραφέα, το υποκείμενο. Ο M. Foucault αναφέρει χαρακτηριστικά: «... όπως και να έχουν τα πράγματα το ζήτημα είναι να ανασυγκροτήσουμε έναν άλλο λόγο, να ξαναβρούμε τη βουβή, ψελλίζουσα, ακένωτη λαλιά που εμψυχώνει ένδοθεν τη φωνή που ακούμε, να αποκαταστήσουμε το ψιλό και άρρατο κείμενο που διατρέχει το μεσοδιάστημα των γραμμένων αράδων και ενίοτε τις ανατρέπει...».¹⁵

15. M. Foucault, *Η αρχαιολογία της γνώσης*, ό.π., σ. 45. Βλ. σχετικά με τον μεταδομιμό και J. Kristeva, «Introduction: Le Lieu Semiotique» και «L'Expansion de la Semiotique», στο: J. Kristeva, J. Rey-Debove και D.J. Umiker, *Essays in Semiotics - Essais de Semiotique*, ό.π., σσ. 1-7, 31-45. Οι P.K. Manning και B. Cullum-Swan («Narrative, Content and Semiotic Analysis», στο: N.K. Denzin και Y.S. Lincoln, *Collecting and Interpreting Qualitative Materials*, ό.π., σσ. 246-273) παραθέτουν, ως παράδειγμα, και μια ανάλυση του «Fast-food» των McDonald's, βρισκοντας αντιστοιχίες στο συγκεκριμένο πεδίο («χαρσούμενα» γεύ-

Σε ό,τι αφορά πιο συγκεκριμένα την προσέγγιση της προφορικής λαϊκής παράδοσης και λογοτεχνίας, οι ερευνητές ενδιαφέρονται κυρίως να κατανοήσουν τις ανθρώπινες δραστηριότητες και τον πολιτισμό μιας ομάδας παρά να θεμελιώσουν μια θεωρία. Οι θεωρητικές προσεγγίσεις-περιορίζονται στο ποια στοιχεία είναι ουσιαστικά και πρέπει να μελετηθούν, γιατί και πώς μπορούν να διερευνηθούν. Για να δοθούν απαντήσεις ὅσον αφορά τα ερωτήματα οι έβεινες εκτείνονται και σε άλλες επιστήμες, από τη λογοτεχνική κριτική ως την ιστορία, τη φιλολογία, τις κοινωνικές και γλωσσολογικές επιστήμες. Έτσι οι μεθοδολογικές προσεγγίσεις-μπορεί να έχουν αφιερώσει την εξελικτική θεωρία, την ιστοριογεωγραφική μέθοδο, τη συγκριτική φιλολογία και μυθολογία, την ψυχολογική ανάλυση, τον λειτουργισμό, τον μαρξισμό, τον δομισμό, τον μεταδομιμό, την αφηγηματολογία, τη θεωρία για τη δημιουργία της προφορικής ποιήσης, την εθνογραφία της επικοινωνίας και την ανάλυση του λόγου, την προφορική ιστορία. Ένδοξοι οι διαχωρισμοί αυτοί σπάνια διακρίνονται στην πράξη και οι καλύτερες μελέτες βασίζονται σε μίξη διαφορετικών προσεγγίσεων.¹⁶

μα, ειδικές τιμές, έντονα χρώματα και οπωσδήποτε προτροπή για γρήγορες αποφάσεις) με τη στάση ζωής που προτείνεται στον σύγχρονο κόσμο (γρήγορη, τυποποιημένη, οργανωμένη γραφειοκρατικά ζωή). Πρόκειται, κατάληγον, για σήματα γνωστά και καλά ενταγμένα στον σύγχρονο πολιτισμό. Σχετική μέθοδο χρησιμοποιεί και ο M. Hoehsmann, «Benetton Culture: Marketing Difference to the New Global Consumer», στο: S.H. Riggins (επιμ.), *The Language and Politics of Exclusion. Others in Discourse*, USA: Sage Publications 1997, σσ. 183-202, για την ανάλυση των διαφημίσεων της εταιρείας Benetton.

16. R. Finnegan, «Theoretical Perspectives», στο: R. Finnegan, *Oral Traditions and the Verbal Arts. A Guide to Research Practices*, London, New York: Routledge 1992, σσ. 25-50.

3. Ο λόγος ως έκ-θεση και κοινωνική στάση

Οπωσδήποτε οι ανάγκες και τα κενά που άφησαν οι ποσοπικές έρευνες και οι στατιστικές αναλύσεις και η αμφισβήτηση του θετικιστικού παραδείγματος στέφρον, όπως ήδη αναφέθηκε, τους επιστήμονες στις ποιοτικές μεθόδους έρευνας, στα πολλαπλά παραδείγματα (με την έννοια που χρησιμοποιεί τον όρο ο Kuhn) και στις διαφορετικές συνδέσεις θεωρίας και δεδομένων, στον αναστοχασμό και στον ανακλαστικό λόγο.¹⁷ Κατά συνέπεια ο κοινωνιολογικός λόγος γίνεται ένα είδος φιλοσοφίας της γνώσης: η έρευνα δεν αποβλέπει στη γένεση και την αφαίρεση, αλλά αναζητά απαντήσεις μέσα σ' αυτή την ίδια την πραγματικότητα και τα επιστημολογικά προβλήματα ανάγονται σε οντολογικά.¹⁸

Η στενή σχέση φιλοσοφίας και κοινωνιολογίας έχει μεγάλη ιστορία, παρά το γεγονός ότι οι κοινωνικές επιστήμες θέλησαν να ακολουθήσουν τις μεθόδους των φυσικών επιστημών. Η επιστημολογία — η έρευνα για τις καταστάσεις πιθανότητας γνώσης — χρειάζεται να βεβαιωθεί έναντι του σχετικισμού: διαφορετικά θα υπάρχει πάντα η αμφιβολία ότι ποτέ δεν ξέρουμε κάτι αληθινά. Οι φιλοσοφικές ερωτήσεις για την εγκυρότητα της γνώσης δεν είναι τόσο για την ειδική μέθοδο, αλλά γενικά για τη δυνατότητα αντίληψης και κατανόησης. Έτσι, τα οντολογικά και επιστημολογικά ερωτήματα εμφανίζονται αξεδιάλυτα ενωμένα, και οι απαντήσεις δεν δίδονται μόνο μέσα από την εμπειρική έρευνα, καθώς συνδέονται,

17. Bl. και G. Morgan (επιμ.), *Beyond Method. Strategies for Social Research*, ό.π. G. Burrell και G. Morgan, *Sociological Paradigms and Organizational Analysis*, London: Heinemann Educational Books 1979.

18. G.I. Susman, «Action Research. A Sociotechnical Systems Perspective», στο: G. Morgan (επιμ.), *Beyond Method. Strategies for Social Research*, ό.π., σσ. 95-113.

ανάμεσα στα άλλα, και με την εξέταση της γενικής φύσης και της σημασίας της μελέτης. Όπως δηλαδή ένα κτίριο απαιτεί θεμέλια, έτσι και η γνώση χρειάζεται να ακουμπήσει σε μια βάση, σε μερικά «πιστεύω» που είναι πιο έγκυρα από άλλα και τα οποία θα στηρίξουν τη μελέτη και τη χρήση των πολλαπλών μεθόδων.¹⁹

Τα ερωτήματα και τα ζητήματα αυτά οδηγούν κατ' ανάγκη στην σε εναλλακτικούς τρόπους έρευνας και διαφορετικά κριτήρια εγκυρότητας εμφανίζονται καθώς απομακρυνόμαστε από τον θετικισμό. Ο στοχασμός, η φαινομενολογία, η αναστοχαστική εθνογραφία (reflexive ethnography)²⁰ έρχονται στο προσκήνιο και οι κοινωνιολογικές μελέτες παρουνσιάζονται με διάφορους τρόπους είτε ως αφηγήσεις, είτε ως διάλογοι, είτε ως ψυχαναλυτικές συνεντεύξεις και αφηγήσεις ζωής.

Στην ανάλυση των παρόντων κειμένων και την ερμηνεία του λόγου αναχωρούμε από την άποψη του R. Barthes ότι κάθε λόγος, προφορικός ή γραπτός, δεν είναι ένα απλό σύνολο φωνημάτων, αλλά έκ-θεση, πρό-ταση, δηλαδή στάση: «Η έννοια αρχίζει με την κοινωνική στάση (την επιβλητική στιγμή). «Κατά κάποιον τρόπο», λέει ο Μπρεχτ, «τα θέματα έχουν πάντα κάτι το αφελές, είναι κάπως χωρίς ιδιότητες. Κενά, ακούνται, κατά κάποιον τρόπο, στους εαυτούς τους. Μόνο η κοινωνική στάση (η κριτική, η πονηριά, η ειρωνεία, η προπαγάνδα κ.λπ.), εισάγει το ανθρώπινο στοιχείο».²¹ Αυτό το «αν-

19. J. Hughes και W. Sharrock, *The Philosophy of Social Research*, New York: Longman 1997, σσ. 1-23.

20. M. Hammersley, *What's Wrong with Ethnography? Methodological Explorations*, London: Routledge 1992, σσ. 57-64.

21. R. Barthes, *Εικόνα-μουσική-κείμενο*, ό.π., σ. 89. Για την «επιβλητική στιγμή» ο συγγραφέας σημειώνει (σ. 86): «Για να δηγηθεί μια ιστορία, ο ξοργάφος δεν διαθέτει παρά μόνο μία στιγμή: τη στιγμή την

θρώπινο στοιχείο» αναζητήσαμε μέσα από κείμενα ακολουθώντας τους δικούς τους όρους σε έναν «διάλογο» μαζί τους. Αποφύγαμε να κατευθύνουμε εμείς τη «συζήτηση» και αφήσαμε τα ίδια τα κείμενα να μιλήσουν, ακούγοντας τον λόγο τους και προσπαθώντας να τον ερμηνεύσουμε. Μια διττή ερμηνευτική (double hermeneutic), όπως θα έλεγε ο Giddens,²² καθώς ο λόγος ήταν ήδη ερμηνευμένος από τα άτομα και εκφερόταν ως απόφανση για τον κόσμο τους: έναν κόσμο που απέχει από τον δικό μας και εμείς επιζητούμε την κατανόησή του.

4. Προφορικός και γραπτός λόγος

Ο λόγος (discours), αυτό που οι άνθρωποι λένε, είναι κάτι περισσότερο από την προφορική ή γραπτή ομιλία (parole) η οποία προσεγγίζεται κυρίως γλωσσολογικά. Ο λόγος περιέχει πράξη, σκέψη, δοξασίες, γλωσσικά και μη γλωσσικά στοιχεία, και αυτά θα επιχειρήσουμε να δούμε. Στη μελέτη χρηση-

οποία θα ακινητοποιήσει πάνω στον μουσαμά. Τη στιγμή αυτή πρόκειται να τη διαλέξει σωστά, εξασφαλίζοντάς της, προκαταβολικά, τη μέγιστη αποδοτικότητα σε έννοιες και απόλαυση: αναγκαστικά ολοκληρωτική, η στιγμή αυτή θα είναι τεχνητή (εξωπραγματική): η τέχνη αυτή δεν είναι φεαλιστική, θα είναι ένα ιερογλυφικό όπου θα διαφαστούν, με μία μόνη ματιά (με μία μόνη σύλληψη, σαν περάσαμε στο θέατρο ή στον κινηματογράφο) το παρόν, το παρελθόν και το μέλλον, δηλαδή η ιστορική έννοια της αναπαριστάμενης κίνησης».

²² A. Giddens, *New Rules of Sociological Method: A Positive Critique of Interpretative Sociologies*, London: Hutchinson of London 1976, σ. 162. A. Giddens, «Κοινωνιολογία και νεοετικότητα», στο: A. Giddens, *Οι συνέπειες της νεοετικότητας* (μετ. Γ. Μεγάκος, επιμ. Γ. Λυκαριόπουλος), Αθήνα: Κριτική 2001, σσ. 25-33. Βλ. και P. Bourdieu, *Outline of a Theory of Practice*, Cambridge: Cambridge University Press 1991, σσ. 1-71.

μπορούμε τη λέξη «κείμενο» (texte, text) χωρίς διάκριση από τη λέξη «λόγος» (discours, discours), όπως γίνεται άλλωστε και στα περισσότερα σημειωτικά συστήματα από τη δεκαετία του '70.²³ Η παραδοσιακή διάκριση ανάμεσα στον γραπτό και τον προφορικό λόγο, την αφήγηση, παύει να είναι αυστηρή και το χάσμα αποκδηπότε μικραίνει. Εντούτοις γλωσσολόγοι, κειμενολόγοι, υφολόγοι διαφωνούν με την απόλυτη σύμπτωση των σημειωτών αυτών των εννοιών και επιμένουν ότι κάθε γλωσσική εξωτερίκευση έχει το ύφος της, ως αποτέλεσμα επιλογής ανάμεσα σε προαιρετικές γλωσσικές δυνατότητες οι οποίες βρίσκονται σε σχέση παράφρασης. Σε γενικές γραμμές όμως συμφωνούν ότι η ανάλυση του ύφους και του λόγου ξεπερνά τη μελέτη της γλωσσικής πράξης (parole) και προχωρεί στην πλήρη προγμάτωση του λόγου με όλες τις συνυποδηλώσεις του. Άρα η ανάλυση του λόγου δεν μπορεί να είναι μόνο γλωσσολογική, αλλά απαιτείται μια διεπιστημονική προσέγγιση.²⁴

²³ Η Κ. Μπόλουντ-Λαγοπούλου («Τ. είναι η σημειωτική», στο: *Διαβάξω*, 71, 15.6.83, σσ. 15-23) γράφει ότι στη θεωρία της επικοινωνίας χρησιμοποιούμε τη λέξη «μήνυμα», ενώ η λέξη parole καταδεικνύει την καθαρά γλωσσολογική προσέγγιση και ο λόγος-discours όταν εννοείται μια συνέχεια προφορικής γλώσσας με κάποια εσωτερική συνέχεια. Στα περισσότερα άλλα σημειωτικά συστήματα το ίδιο φαινόμενο λέγεται κείμενο, πράγμα που αντιπροσωπεύει δανεισμό από τη γραπτή γλώσσα (text). Το κείμενο χαρακτηρίζεται από σημασιολογική συνέχεια, που εκδηλώνεται σαν συστηματική αναφορά στους ίδιους σημασιολογικούς κώδικες, καταδηλωτικούς ή συνδηλωτικούς. Εκτός από την εσωτερική συνέχεια του κειμένου, υπάρχει και συνέχεια ανάμεσα στο κείμενο και το περιβάλλον στο οποίο παράγεται. Το κείμενο μπορεί να αναφέρεται σε άλλα κείμενα ή σε πρόσωπα, αντικείμενα και καταστάσεις στο γύρω χώρο. Τα άλλα κείμενα λέγονται συνήθως «συμφορούμενα» (context), τα εξωτερικά στοιχεία «περίσταση» (situation).

²⁴ Βλ. Χρ. Χαράλαμπίτης, «Η έννοια του ύφους», στο: Χρ. Χαράλαμπίτης, *Νεοελληνικός λόγος. Μελέτες για τη γλώσσα, τη λογοτεχνία*